mülkiye dergisi
Araştırma Makalesi

Neoliberalizm ve Küreselleşmenin Eğitim Üzerindeki Etkisi

Aynur Uçkaç, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF Maliye Bölümü, ORCID:0000-0002-4110-6990, e-posta: auckac@adu.edu.tr

Özet

1970'lerin sonlarından itibaren bir dünya sistemi olarak uygulamaya koyulan neoliberalizm, tüm ekonomiyi ve ona bağlı sosyal dokuları etkilerken eğitim alanında da ciddi dönüşümlere yol açtı. Ekonomide köklü değişimlerle gündeme gelen neoliberalizmin, sisteme yabancılaşmadan yerleşebilmesi için üst-yapı kurumu olan okulların ve dolayısıyla eğitim sisteminin de neoliberal politikalarla uyumlaştırılması kaçınılmaz olarak ele alındı. Böylece bireyi ve toplumu yeniden yaratabilme gücüne sahip olabilen eğitim hizmeti, değerlendirilmiş bir hizmet olma niteliğinden sadece piyasa işlemine tabi meta konumuna indirgendi. Eğitimin metalaştırılmasının ortaya çıkardığı eğitimde nitelik sorunu ve sınıfsal eşitsizliği yeniden ürettiği meselesi eleştirel kuramcıların üzerinde önemle durdukları konuları oluşturmuştur. Bu yaklaşımların ışığında, makalenin ilk bölümünde neoliberal eğitim politikalarının bir *homoeconomicus* yaratma çabasıyla eğitimin içeriğinde ve rolünde meydana getirdiği değişimlerin ve Sosyal Darwinizm kavramının fikirsel ve toplumsal dinamikleri nasıl etkilediği meselesi incelenmektedir. Makalenin ilerleyen bölümlerinde eğitim hizmetinin, emek gücünün ve bir bütün olarak toplumsal yeniden üretimin piyasa anlayışı temelinde tesis edilmesinde devletin rolü ele alınmaktadır. Makalenin son bölümünde ise beşeri sermaye teorisine yönelik eleştiriler, neoliberal küresel politikaların eğitimin niteliğini neden geliştiremediği meselesi üzerine yapılan tartışmalarla derinleştirilmektedir. Bu düşüncelerle makalede neoliberalizmin dayandığı iki temel alan olarak, ekonomi alanında nomokrasi yaklaşımı, sosyal alanda ise Sosyal Darwinizm yaklaşımı incelenerek, bu doğrultuda geliştirilen politikaların içsel büyüme modeline uymadığı gibi, kalkınmakta olan ekonomilere hedefleri doğrultusunda yol gösterici de olamadıkları savunulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Neoliberalizm, küreselleşme, nomokrasi, beşeri sermaye teorisi, eleştirel eğitim kuramı.

Makale Gönderim Tarihi: 29.07.2019, Makale Kabul Tarihi: 01.11.2019.

The Impact of Neoliberalism and Globalization on Education

Abstract

Neoliberalism, which was put in effect as a world system in the very beginning of the 1970s, has had enormous impact throughout the whole economy while exerting immense effect in the field of education. As neoliberalism gave rise to radical changes in the economy, it became unavoidable to adopt relative policies in education as the super-structure of the system to be settled without being alienated. Through this unavoidable process the education which has the potentiality to recreate the individual and the society as a whole has been transformed from a service of merit goods in quality to solely a transactable commodity. The result of transforming education as a transactable commodity caused deterioration in the quality of the service which in turn caused increased social inequality. Such detrimental results of newly formed education attracted the attention of radical thinkers to the issue. In this context in the first part of the paper changes in the content and the role given to education caused by neoliberal policies in an effort to create a homoeconomicus are discussed together with an in-depth analysis carried out to trace out the effect of Social Darwinism on intellectual and social dynamics. In the following parts of the article the role of the state in establishing education to reproduce labor power and social production as a whole on the basis of market approach is discussed. In the last part of the article, some critical views concerning the theory of human capital and the question as to why globally applied neoliberal policies cannot be considered as appropriate policies in the way of developing the quality of education are elaborated. Depending on such ideas it is argued that the nomocracy approach on the economic basis and Social Darwinism on the social basis constitute two pillars on which neoliberal system depends, yet such policies do not comply with endogenous development model, neither do they provide any guidance for developing economies towards their aimed targets.

Keywords: Neoliberalism, globalization, nomocracy, human capital theory, critical education theory.

Giriş

Kökeni 1938 yılında toplanan Walter Lippmann Kolokyumu'na dayanan, teorik temeli ise 1947 yılında Hayek'in başkanlığında gerçekleştirilen Mont Pelerin toplantısına dek uzanan neoliberalizmin ekonomik özellikleri, İskoç iktisatçıları Adam Smith ve David Ricardo'nun klasik liberal sistemine dayanmakla beraber, sistemin uygulanışı ve doğal olarak da ortaya koyduğu sonuçlar o dönemden farklı olarak sermaye temerküzünün ve derinleşmesinin olağanüstü boyutlara ulaştığı günümüz koşullarının özelliklerine göre şekillenmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasından 1970'lerin ortalarına dek gelişmiş Batı ekonomilerinde uygulanan

refah devleti modelinden neoliberalizme geçiş süreci, 1980'lerde İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher ve ABD Başkanı Ronald Reagan'ın Keynesciliğe karşı katı piyasa sistemini içeren neoliberal devrimin öncülüğünü yapmalarıyla başladı ve iki lider bilinçli olarak küreselleşme kavramını dünya ekonomilerinin liberalleştirilmesi görüşü ile ilişkilendirdiler (Steger, 2004: 64-66).

Neoliberalizm, her şeyden önce ileri kapitalist ekonomilerde sermaye doymuşluğu ve tıkanıklığının yeni ve ucuz koşullarda üretimin sürdürülebileceği ve artık değerin realize edilebileceği yeni üretim ve tüketim merkezleri arayışlarının gündeme taşıdığı politikaları ve bu doğrultuda çeşitli toplumsal alanlarda dayatılan önemli değişiklikleri gündeme getiren bir ekonomi yönetimi modelidir. Oluşturulan bu yeni modelde bireysel çaba ön plana çıkarılmakta ve serbest piyasa ile birlikte serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçeve içinde bireysel girişimcilik faaliyetlerinin sınırlandırılmaması gerektiği savunulmaktadır. Bu bağlamda devletin görevi ise ekonomiye müdahaleyi en alt seviyede tutarak, sadece bu pratiklere uygun bir kurumsal çerçeve yaratıp sistemin işletilmesini sağlamak olarak belirlenmiştir. Yaşanan ekonomik değişikliklerin politik alandaki yansımaları; kuralsızlaştırma (deregülasyon), sermayeye tanınan sınırsız hareketlilik (mobilizasyon), yüksek gelirli gruplardan alınan vergilerin düşürülmesi ve sosyal harcamaların kısılması şeklinde, genel hatlarıyla Washington Uzlaşması'na uygun olarak geliştirilmiştir. Toplumsal eşitsizlikler üzerine kurulan bu yapı herkesi aynı derecede etkilemeyip, en güçlünün ayakta kalabileceği bir ekonomik yapı olarak devreye girerek ekonomi ve sosyal alanda pek çok potansiyel yaratıcı güçlerin yıkımını da beraberinde getirmiştir. Yıkımlar sadece eski kurumsal çerçeveleri değil, beraberinde iş bölümlerini, sosyal ilişkileri, düşünce şekillerini ve refah hizmetlerini de etkisi altına almıştır (Harvey, 2015: 10-11; Beaud, 2015: 364-370).

Ekonomi alanındaki gelişmelere koşut olarak toplumun inşasını sermaye yönünde oluşturmak amacıyla eğitim alanında ilk defa 1970'lerde ortaya çıkmış olan neoliberalizm o dönem sosyal demokrasinin yönetim biçiminin yüksek finans dünyasındaki kimi çevreler tarafından sürdürülemez olarak görülmesi sonucunda oluşturuldu. Bu anlayışın felsefi altyapısının oluşturulması yöntemi olarak okulların ve benzer kamu kurumlarının piyasaya açılması hizmet nitelik ve miktarının talebe göre belirlenerek sistemle uyumlu bireylerin yetiştirilmesine başlandı (Davies'den aktaran Davies ve Bansel, 2007: 250).

Bu gelişmelerin akabinde Margaret Thatcher'ın "toplum diye bir şey yoktur, birey vardır, insanlar önce kendi başlarının çaresine bakmalıdır."(Thatcher'den aktaran Field, 2003: 9-10) şeklindeki ifadesi, neoliberal devlet anlayışının politik zeminde de karşılık bulduğunu göstermektedir.

Dolayısıyla, 1980'ler salt piyasa koşullarını dikkate alıp, kendi potansiyel ve öngörüsü ile refahınıençoklaştırma eylemi içindeki bireyi, yani 'kendi başının çaresine bakacak rasyonel bireyi' inşa etme yönünde eğitim sisteminde de büyük bir dönüşümün yaşandığı yıllar olmuştur. Bu süreçte devreye koyulan sisteme uyumlu neoliberal eğitim politikaları, piyasa toplumu yaratma sürecinde, eğitim ve ekonominin iç içe geçtiği alanı oluşturur. Ancak bu anlamda geliştirilen ve uygulamaya koyulan eğitim politikasında, içerik ve uygulama biçimiyle özgür ve eleştirel bireyler yetiştirilmesi ve eğitimin niteliğinin herkesi kapsayacak şekilde geliştirilmesi amacı tümüyle dışlanmaktadır.

Bu düşünceler ışığında makalenin kurgusu, neoliberal süreçte yeniden şekillenen dünyada bireysel ve toplumsal yeniden yapılanmanın önemli bir aracı olarak görülen eğitim hizmetinin, kuramsal olarak, beşeri sermaye görüşüyle ele alınmasının bireysel ve bir bütün olarak da toplumsal dokuda yarattığı tahribata dayandırılmaktadır. Bu görüşün işlenmesinde önce, amaç doğrultusunda neoliberal sistemin dayandığı ana felsefi yaklaşım özellikle nomokrasi temelinde ele alınmış olup bu temel üzerinde inşa edilen neoliberalizm bağlamında eğitim hizmeti incelenmiştir.

Neoliberalizmin Ana Felsefesi

Walter Lippmann Komisyonu toplantısında önemli işleve sahip olan Milton Friedman neoliberalizmin dayandığı felsefeyi şöyle anlatır: "19. Yüzyıl liberalizminin temel yanlışı devlete sulhu korumak ve sözleşmelere sadık kalındığını denetlemekten başka görev vermemek olmuştur. Onlar devletin zarar verici olduğunu düşünerek, bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler kuralını uygulamaya koymuştur. Yeni bir ideoloji devletin bireylerin faaliyetlerine müdahale edici yetkisini sınırlandırmalıdır. Aynı zamanda devlete yeni pozitif işlevler de verilebilir. Neoliberalizm olarak anılan ve hemen hemen aynı dönemlerde dünyanın birçok yerinde uygulamaya koyulan neoliberalizm tam da böyle bir doktrindir. Neoliberalizm, toplumları ileriye taşıyacak olan anlayışın rekabet olduğunu savlar. Devlet rekabete uygun koşulları oluşturacak, tekelleşmeyi engelleyecek, istikrarlı para politikasını yönetecek ve yoksulluğu önleyecek şekilde toplumu yönetir. Bireyler, serbest piyasa koşulunda devlete karşı, rekabet koşulunda da birbirlerine karşı korunmuş olurlar." (Friedman'dan aktaran Peck, 2010: 3-4).

Anlaşıldığı üzere, neoliberalizmin mimarı olan Friedman'ın görüşleri liberal İskoç iktisatçıların görüşleri ile birebir örtüşmemektedir. Friedman ve Walter Lippmann Kolokyumu üyelerinin üzerinde ittifak ettikleri düşünce John Rawls'ın ünlü görüşüne dayandırılır: "Gerçeklik, fikirlerin olduğu gibi; adalet de,

sosyal kurumların birinci ilkesidir" (Rawls, 1999: 3). Bu görüş, neoliberalizmin temelindeki "yasa kuralı" (Rule of Law) ilkesinin açıklanmasında öne çıkar. Şöyle ki, Rawls anlamında adalet bireyin davranışlarında herhangi bir kuralla ya da diğer bireylerin piyasa dışı davranışı ile engellenmeden serbest olması durumunda sağlanır. Rawls'ın sunduğu felsefe temeli üzerine oturtulan neoliberal görüşün şekilsel temelini Michael Oakeshott'a dayandırılan "nomokrasi" oluşturur (Plant, 2010: 6-8).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Keynes'in teorik görüşlerine dayandırılarak kurgulanan siyasal sistem belirli toplumsal hedefleri amaçlayan telokrasi (ileriye yönelik görüş oluşturma, plan ve program yapma) görüşüne dayandırılıyordu. Şöyle ki, Keynes teorisi ile oluşan ve hızla gelişen makroekonomi ve ona dayalı maliye politikası öğretisinde ilk kural ekonominin herhangi bir alanında hedefin belirlenmesi, ikinci kural ise bu hedeflere ulaşmada hangi maliye araçlarının kullanılacağının saptanmasıdır. Kısacası belirli bir alanda ya da alanlarda toplumsal hedefler belirleniyor ve tüm toplumsal ekonomik hareketlilik bu alanlara ulaşma amacına yönlendiriliyordu. Diğer bir deyişle, bu sistemde anlık verilerle hareket edilmemekte, uzun vadeli hedeflerle yürünmektedir. Böylesi teleolojik, yani ileriye yönelik yaklaşımla ulusal planlar, master planlar yapılıyor ve planlı hareketlerle belirli hedeflere ulaşılacağı düşünülüyordu. Bu yaklaşımda ekonomik kalkınma ya da bölgesel dengesizliğin giderilmesi vb. gibi ulusal meseleler üzerinde toplumsal uzlaşmaya varılmış gibi davranılarak, ekonomi araçları ona göre yönlendiriliyordu. Görülüyor ki, telokrasi yaklaşımında bugünün araçları ile ileri dönemlerin refah düzeyi üzerinde plan yapılmakta ve zamanlararası kaynak dağılımı politikası, dolayısıyla nesiller arası demokrasi görüşü yansıtılmaktadır. Bireylerin davranışlarını sınırlayıcı telokrasi anlayışında, bir yandan toplumsal fikir birliğine aykırılık, diğer yandan da hedef sağlamada güçlüklerle karşılaşılması (Plant, 2010: 15), bu görüşün nomokrasi lehine terk edilmesinin görünürdeki teorik gerekçesini oluşturmuştur.

Neoliberalizmin patlarcasına dünyaya saçılmasında başat olan sermayenin asıl hedefi, tüm yerkürede kendi hâkimiyetini oluşturabilmek amacıyla, ulusların toplumsal hedef oluşturma felsefesini kaldırıp, kendi kararlarının zımni şekilde şekillenmesi ve kamuoyu tarafından kabulü için kuralsızlığı, yani "nomokrasi"yi uygulamaya koymak olmuştur. Nomokraside toplumsal hedef söz konusu olmayıp, tüm ekonomi ajanları serbestiye sahip olarak, piyasa kuralına göre hareket etme durumundadır. Kurala göre piyasa serbesttir, ancak güçlülerden arınmış değildir. Bu duruma karşı da, serbest olarak nitelenen piyasada olağan piyasa etkileşimleri dışında güçlülerin etkili olmasının engellenmesinin devletin tekelleri engelleme yasası ile sağlanabileceği ileri sürülmektedir (Plant, 2010: 6-7)

Nomokrasi sisteminde devletin kuralları vardır, fakat bu kurallar devlete ekonomiye müdahale olanağı ve görevi vermez, sadece düzenlenmiş piyasa bekçiliği anlamında, özel bireyler arasında işlemlerin aksamadan sürdürülmesi ve hak ihlallerinin yapılmaması görevini yükler. Bir anlamda, nomokrasi uygulamasında devlet ekonomi alanından uzaklaştırılmış, piyasa işleyişine yukarıdan nezaretçi işlevi ile görevlendirilmiştir. Böylece piyasada işlem yapan taraflar arasında üçüncü şahıs olarak devlet yasaların uygulanması ve işlemlerin aksamaması ve uygun seyretmesi için üçüncü ajan olarak devreye girer. Böylece nomokrasi uygulamasında kurum ve işleyiş olarak devlet bir bakıma yansız hakem rolünde işlev görür (Peck, 2010: 42)

Telokrasinin terk edilmesi ve nomokrasinin uygulamaya koyulmasındaki gerekçelerin bazıları şöyle belirtilmektedir. Büyük ekonomiler arasındaki savaşların sonlanması ve koloni faaliyetlerinin de tarih sahnesinden çekilmesi devletin uzun dönemli ekonomiyi yönetme işlevini ortadan kaldırmaktadır. Diğer yandan ileri ekonomilerin aynı ya da benzer ekonomi düzeyinde bulunmaları da ortak hedef saptamaktan çok, özgür davranışlara yer vermenin önemini ortaya çıkarmaktadır. Şu nokta unutulmamalıdır ki, telokrasiden nomokrasiye geçişin bir anlamı da daha çok halkın kolektif tercihini yansıtabilecek kapasitede olan devletin geri plana çekilmesi, güçlü ve organize sermaye çevreleri karşısında görece güçsüz ve dezorganize halk kesiminin koyulması Rawls'ın adalet ilkesi ile çatışmaktadır. Zira Rawls'in adalet ilkesinde çok önemli bir kural da, yukarıda belirtildiği üzere, bireylerin davranış serbestisinin hiçbir şekilde engellenmemesidir. Oysa gerek faktör gerek ürün piyasalarında güçlü sermayenin yaygın halk gücüne karşı avantajlı olması bir tür engellemedir. Ancak, bu tartışmalarda piyasa içi mekanizmalar engelleme olarak görülmemekte, piyasa dışı fiziksel ya da yasal engellemeler öne çıkarılmaktadır (Plant, 2010: 195-211) ve bu anlayışın en uç hali Robert Nozick'de görülmektedir (Nozick, 1974).

Bu bilgilerin ışığında kapitalizmin tüm çevresel dokuları tahrip ederek ilerleme eğilimi sergileyen neoliberal anlayışta toplumların geleceğine ya da ilerlemesine yönelik planlama, yani teleolojik görüş yerini anlık piyasa işleyişine bırakmaktadır. Piyasalaşan eğitim kurumları ve üniversiteler de faaliyetlerini sadece beşeri sermaye üretimi ile sınırlayıp, ileriye yönelik toplumsal ve sosyal kalkınma planlarını ihmal etmektedir. Piyasa süreci anlık oluşumlara yanıt üretirken uzun dönemli süreç ve oluşumları öngöremez. Dolayısıyla zamanlararası kaynak dağılımı, yani nesiller arası kaynak dağılımı sorunu yanıtsız kalmış ve eş zamanlı olduğu kadar zamanlararası demokrasi sorunu da göz ardı edilmiş olur. Kısacası telokrasi ile zamanlararası demokrasi birbiri ile örtüşürken, nomokrasi hali yani tüm ekonomik ve sosyal yürüyüşü hiçbir

programa tabi tutmadan salt anlık piyasa dürtüsü ile sağlamak eş zamanlı ve zamanlar arası demokrasiye uymayacağı gibi, piyasa işleyişinin gelir ve servet dağılımını bozucu etkisi nedeniyle sosyal adaleti de sarsar. Bu nedene bağlı olarak neoliberalizmin dolaylı olarak dayattığı nomokrasi yerine nesiller arası demokrasinin başat kılınması hakkaniyet açısından gereklidir. Bu gidişat çerçevesinde, "demokrasi, sosyal adalet ve yasa kurallarının başat olduğu varsayımları altında neoliberalizmde nomokratik işleyişle söz konusu koşulların sağlanabilmesi olanaklı olamaz" (Plant, 2010: 269).

Neoliberalizm ve Eğitim

Neoliberalizme geçiş evresi Keynesyen ekonominin 1970'lerden itibaren çöküşe geçmesiyle başlamış ve bu çöküş Hayek ve Friedman gibi liberal teorisyenlerin görüşlerini su yüzüne çıkartmıştır. Neticede kurulan neoliberal düzenle birlikte demokratik olarak algılanan serbest piyasa ortamında küçük işletmeler giderek erimeye yüz tutmuş ve büyük küresel işletmeler üstünlük kazanarak karar verici konumdaki devlete egemen olmuştur. Ulusal yönetimler sadece ulus devletler eliyle değil, aynı zamanda Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve OECD gibi küresel kapitalizmin örtülü temsilcisi konumundaki yarı devletsel örgütlerle de yönlendirilmeye başladı (Davies vd. 2006: 308-309; Yılmaz, 2001).

Küresel piyasalar devletin birincil işlevini, piyasanın üstünlüğünü sağlama ve engelsiz işleyişini denetleme anlayışına indirgeyip, kamu kurumlarının çeşitli bahanelerle özelleştirilmesini sağlayarak bu kurumları piyasanın bir parçası olarak çalışacak örgütlere dönüştürdü. Bu anlayış çerçevesinde sosyal hizmet niteliğinde görülen eğitim ve sağlık hizmetleri de piyasa koşullarında değişim değeri ile metalaştırılan ürünler olarak özel üretim ve sunum alanına alındı. Piyasaya koşullarına terk edilen eğitim ve sağlıkta rekabet koşulları altında temel nitelik ölçütü olarak performans sistemi geliştirildi. Böylece kamu kesiminde iken idari özerkliğe sahip katma bütçeli kamu dairesi olan yüksek eğitim kurumları mali özerklik görüntüsünde bu kez de sermayenin dolaylı yönetimine alınmış oldu. Yükseköğretim kurumları için mali özerkliğin anlamı hizmetin piyasada satılması ve karşılığında para alınmasıdır (Lewidow, 2005: 161).

Yükseköğretim hizmetlerinin araştırma ve eğitim olarak ikiye ayrılarak analiz edilmesi, bu kurumların her iki kanaldan da sermaye boyunduruğuna girmiş olduğunu gösterir. Şöyle ki, özelleştirilen yüksek eğitim ve araştırma kurumları gelir elde etme amacıyla proje karşılığında faaliyet göstereceklerdir. Projelerin özel kuruluşlardan gelmesi ve üretilen ürünlerin patent anlaşması çerçevesinde firmaya devredilmesi neoliberal felsefede ileri sürülen tekelleşme ya da

piyasada üstünlük kurma endişesinin ihlalidir. Herhangi bir yüksek araştırma ve eğitim kurumunda araştırma yaptırıp, sonucun patentini alan özel kuruluş bu bulgu üzerinde tekel hakkını elde ederek o konuda piyasa hâkimiyeti oluşturabilir. Nitekim özellikle de ilaç sanayinde görülen bu durum, çok ciddi ilaçların belirli süre sonunda jenerik oluncaya kadar fiyat üzerinde firmayı tek yetkili hale getirir. Proje esaslı araştırmalar sisteminde güçlü firmalar araştırma alanlarında piyasa hâkimiyeti kurarak ürün piyasasını ellerinde tutabilir. Belirli ürün üzerinde çalışan bir firma aynı ya da benzeri ürün ile ilgili bir araştırma projesi yapımını engelliyor olabileceği gibi, birinci araştırmada sonradan saptanacak hatalar üzerinde ileri düzeyde araştırma ve yorum yapılmasını da engelleyebilir. Kısacası, proje esaslı çalışan yüksek eğitim ve araştırma kurumları bilimsel özerkliklerini yitirmeye mahkûm olarak değişim değerleri üzerinden metaya dönüşürler. Sonuçta neoliberalizmin gelişmesiyle üniversiteler ve devlet arasındaki ilişki, üniversiteler için devlet fonlarının nasıl kullanılacağına ve üniversitelere ek kaynağın nasıl bulunacağına ilişkin tartışmalara dönüşür (Önder, 2011: 179-183; Davies vd. 2006: 310-311; Gümüş ve Kurul, 2011:13-14, 27-29).

Eğitim, neoliberalizmin siyasi çizgisine girdikçe, ticarileşip, piyasada değişim değeri olan birey, üretimi gerçekleştirip, ideolojik olarak sermaye çıkarını sosyal çıkarın üzerinde algılama eğilimi gösterir (Kotz, 2018:193-94). Bu yönü ile neoliberal eğitim sistemi, Foucault'un "evrensel" entelektüel bireyin karşısına koyduğu "spesifik" entelektüel bireyin dahi tarih sahnesindeki rolünü yitirmesine neden olabilmektedir. Foucault'a göre, sermaye ve devletin baskı aygıtları sonucunda kaçınılmaz olarak emekçi kesimle birlikte olması gereken spesifik entelektüel birey (Foucault, 1976 a: 46), ideolojik olarak var olan siyasi politika içinde ve yanında yer alabilmektedir. Ne var ki, Foucault'un bu saptamasının üzerinden geçen zaman içinde yaşanan radikal değişimin ana nedeni, üniversitelerin birer ticarethane gibi görülüp işletilmeleri ve buna bağlı olarak var olan ekonomik dokunun baskın gücünün toplumda başat olmasıdır.

Yükseköğretim kurumlarının eğitim alanında özelleştirilmesi de metalaştırma ve piyasalaştırmadır. Şöyle ki araştırma alanında firmalara analojik olarak eğitim alanında öğrenciler müşteri niteliği kazanır ve piyasa koşullarının dönüştürdüğü genç bireylerin beyinleri ilerde piyasaya sunulmak üzere hammadde girdisi ile donatılır. Eğitimin içeriğinin bağımsızlığı öğrenciyi ilave araştırmaya ve kendisini geliştirmeye yönlendirebilirken, piyasa yönlendirmesinin tetiklediği yönelişte aday piyasa talebinin kendi zihinsel niteliğine uygun olduğunu ve alanın kendi tercihine denk düştüğünü algılayarak sömürüye sunabileceği beyin kapasitesi oluşturmaya yönelir ve böylece eğitimle toplumsal hakikati kavrama gerçeği perdelenmiş olur. Bu koşullar altında belirlenen hakikatin ekonomi politiği

birkaç dev siyasi ve ekonomik aygıtın (üniversite, dev finansal kurumlar, ordu, medya vb.) baskın denetiminde üretilir (McMahon, 1999: 155-56; Foucault, 1976 b:82). Hem araştırma hem de eğitim alanında talebin piyasadan geliyor olması eğitim ve araştırma ünitelerinin özerkliklerini yitirmesine yol açabildiği gibi, bundan da öte sermaye çıkarı haricinde yeni bilgi ve araştırma sonucu buluş oluşturulması da engellenebilir. İşte neoliberalizmin, yukarıda sözü edilen nomokrasi bağlamında birey özgürlüğüne değil, firma üzerinden sermaye özgürlüğüne hizmet etmesi bu süreç içinde gerçekleşmektedir.

Asıl hedefi düşünsel ve toplumsal özgürlüğü sağlamak olan eğitim hizmeti, tüm toplumsal yaşamı piyasalaştırma süreci çerçevesinde egemen güçler tarafından denetim altına alındığında, düşünsel özgürlük rasyonel birey kavramıyla, toplumsal özgürlük ise piyasaya özgürlük kavramıyla yer değiştirme eğilimine girer. Neoliberalizmin toplumsal yaşamın her alanını piyasaya göre yeniden tanımlaması, devletin rolüne ilişkin beklentilerin de bu alanda ele alınmasını zorunlu kılar. Bu süreçte eğitim, özellikle de yükseköğretim sermayenin başat olduğu ideolojiyi kavramsallaştırma ve yeniden üretme işlevi ile yükümlü kılındı.

Bu düşüncelerin ışığında neoliberalizmde devletin rolünün, kesintisiz işleyen bir piyasa yaratmak ve piyasaya işlerlik sağlamak yönünde gerekli kurum ve kuralları oluşturan bir güç olarak sınırlandırılmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlayışla oluşturulan devlet, neoliberalizmin öznesi olarak rekabetçi müteşebbis ruhlu birey yaratma amacını gütmeye başladı. Böylece neoliberalizmde kendi çıkarları için hareket eden ve görece bağımsız olduğu savlanan *homoeconomicus*un, devlet tarafından manipüle edilebilir bireye dönüştürülmesi hedeflendi (Ollsen'den aktaran Apple, 2002: 32-33; Dardot ve Laval, 2012: 371-378).

Neoliberal görüş, pazarın görünmez elinin karşı konulmaz bir biçimde *homoeconomicus*lar yaratarak bunların tercihleri doğrultusunda daha iyi okullar üretileceğini ileri sürer. Bu görüşe göre, piyasalar bireylerin rasyonel seçimleri üzerine kurulmuş olduğundan girişimci etkinliğini ve etkililiğini kanıtlayan mekanizmalara eğitim sistemi içinde yer verilmelidir. Piyasa çözümlerini içeren neoliberal politikalar, sınıf hiyerarşisini yeniden yaratmak üzere eğitim politikaları üzerinde uygulanır hale gelmiştir (Apple, 2002: 30-31).

Neoliberal sistemde piyasa amaçlı birey yetiştirilmesi ve proje destekli ve yönlendirmeli araştırma yapılması piyasa etkinliğinin sağlanmış olduğu yönünde kanıt oluşturabilir. Ancak, piyasa etkinliği çok dar kalıplar içinde ve diğer değişkenler veri ve sabit olarak salt açıklanmış piyasa güçleri ve bu güçleri oluşturan dokuların taleplerinin tatmin edildiği anlamını taşır. Diğer bir deyişle, piyasa etkinliği, piyasa göstergeleri ile belirlenen içselleştirilmiş ekonomi

alanındaki hâkimiyet sahasında piyasaya yansıtılmış açıklanmış taleplerin ne oranda karşılanacağı konusunda başat olur. Hatta satın alma gücü ile piyasaya giremeyenlerin, yani açıklanmış talepler (revealed preference) olarak piyasaya giremeyen fertlerin ya da ünitelerin bulunduğu durumlarda sadece söz konusu açıklanmış talepler tatmin edilmiş ve piyasa dışında kalan ajanların kapsanmamış olduğu durumda dahi piyasa etkinliğinin sağlanmış olduğu kabul edilir. İşte bu durumlarda Thomas M. Marshall'ın statü kavramı ile kapsadığı vatandaşların talepleri dışarıda kalır (Buğra ve Keyder, 2006: 19-26).

Toplumsal bütünsellik içinde görece toplumsal talebe en yakın talep tatmini durumu piyasa etkinliği (efficiency) ile değil, etkenlik (effectiveness) kavramı ile karşılanır. Ancak eğitim alanı söz konusu olduğunda başat güç kaynağının çıkarları doğrultusunda etkenliğin sağlanması gerek araştırma gerek eğitim alanında, toplumsal yarar aleyhine söz konusu olamaz. Çünkü bir kere, eğitimin tüm vatandaşlara eşit ve bedelsiz sunulması, toplumun varsıl ve yoksul kesimleri arasında olabildiğince şiddetli rekabete yol açacağından varsıl aileleri zorlayabilir. İkinci olarak varsıl ailelerin önemli bir endişesi de gelecek dönemin yönetici ya da üst düzey elemanlarının kendi gruplarından çıkmasıdır. Hâl böyle olunca, yoksul bölgelerden gelen bireylerin de benzer şansa ulaşması varsıl kesimin tercihi olamaz. Bu durum sosyal sermaye gelişiminin önünde bir engel oluşturmaktadır. Aynı durum araştırma faaliyetlerinde de söz konusudur. Şöyle ki, bağımsız araştırma kurumlarının, tercihen kamu kurumlarının yaptıkları araştırmalar sonucunda geliştirilen ürünlerin çeşitli firmalar tarafından alınıp etkin işletmecilik yöntemi ile ucuz koşullarda üretilmesi ve piyasaya sürülmesi piyasada tekel gücünü elinde tutan firma ya da firmaların gücünü kırabilir. Bu açıklamalar iktisatta gücü ifade etmekte olup, neoliberal ekonomide özgürlük aldatmacası altında yoğun şekilde uygulama alanı bulabilmektedir. Meseleye böyle bakıldığında neoliberal anlayışla uygulanan eğitim sistemi ne bireylerin tümü açısından ne de genelde toplum açısından demokratik ve sosyal hizmet niteliğinde görülebilir (Chang, 2002).

Her ne kadar ekonomideki fikirlerin ve kavramların eğitim gibi bir alana sorunsuz bir şekilde uygulanması mümkün değilse de, neoliberalizmde eğitimin sistemle ve ekonomik amaçla uyumlaştırılmasına çalışılmıştır. Ekonomik amaç, serbest piyasaya işlerlik sağlayacak şekilde devletin küçültülmesini ön plana koyarken, eğitimin hedefi de benzer şekilde ekonomiyle ahenkli olarak okul içinde ve dışında rekabete dayalı akışkanlık yapılarına destek sağlamak olarak görüldü. Bu bağlamda gerçekleştirilen yeniden yapılanmalar, dünya genelinde sosyal alanda Sosyal Darwinizm'in güncelliğini korumasına ekonomik alanda da nomokrasinin sorunsuz işleyişine katkı sunmasına neden olmuştur (Karlsen, 2002: 98; Apple, 2002: 27).

Zayıf devlet fikriyle hareket eden neoliberallere göre özel olan iyidir ve kamusal olan kötüdür. Bu yaklaşıma göre, okullar ve diğer kamu kurumları boşuna para akıtılan, zamanla gözden kaybolan ve olumlu sonuçların alınamadığı kara deliklerdir. Bu nedenle söz konusu kurumların özel sektörün faaliyet alanı içine alınması gereklidir. Neoliberaller sadece ekonomik akılcılığı önemserler ve onlara göre etkinlik ve fayda-maliyet analizi temel iki ilke olup, tüm insanların asıl amacı rasyonel bireyler olarak kendi faydalarını maksimum kılmaktır. Neoliberal kurama göre öğrenciler birer beşeri sermaye, eğitim de beşeri sermaye üretim mekanizmasıdır. Dolayısıyla ekonomik amaçlarla doğrudan ilgili olmadan okula harcanan paraya şüphe ile bakılmaktadır. Neoliberalizmde tüketici fikri önemlidir ve tüketici tercihi demokrasinin garantisi olarak görülür. Bu düşünce ekseninde, eğitim de televizyon ve araba gibi alınıp satılabilen bir mal olarak değerlendirilmektedir (Apple, 2000: 59-60).

Bu açıklamalar ışığında, eleştirel yazın neoliberalizmin gücünün Sosyal Darwinizm'e dayanmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Neoliberalizmde yer alan bireysel rasyonalitenin ya da rasyonel hesaplama yetisinin temelinde Darwinizm olduğu düşüncesi hâkimdir. Sosyal Darwinizm'de, yükselen rekabet ortamına uyum sağlama ilkesi çerçevesinde, en iyi ve en parlak olanların kazanması üzerine kurulu bir yeteneklilik felsefesi yatmaktadır. En yetenekliler daima kazanırken, kaybedenler ise yetenekli olmayanlardır (Bourdieu, 2017: 54-55).

Neoliberalizme Sosyal Darwinizm'in eklenmesiyle bireye kendisini yetiştirme misyonu yüklenmiş olarak, başarılarından olduğu kadar yenilgilerinden ya da başarısızlıklarından da kendisinin sorumlu olduğu algısı yerleştirilerek toplumun ve bireyin denetim altında tutulabilmesi yoluna gidilmiştir. Bu amaca yönelik olarak da eğitim politikalarında ferdileştirme ve rekabetin üst sıralara geçmesi, eğitimin sisteminin dinamiği ve işleyiş mekanizması olarak önemini arttırmıştır.

Küreselleşmenin Eğitim Alanında Zorladığı Değişiklikler

Küresel sistemin yapı taşı olan Washington Uzlaşısı piyasanın ekonomi üzerindeki hâkimiyetini yansıtmaktadır. Piyasa yanlı bu tutum, önemli politik değişimlere sahne oldu ve küresel ölçekte piyasa faaliyetlerini yaygınlaştırdı. Uzlaşının hükümleri; özelleştirmelerin yaygınlaştırılması, kamu kesiminin küçültülmesi, finansal liberalizasyona önem verilmesi, devletin piyasa işleyişine müdahale etmemesi ve küresel finansal sermayenin mobilizasyonunun sağlanması amacıyla her türlü kısıtlayıcı unsurların ortadan kaldırılması olarak belirtilmektedir (Tanzi, 2011: 134).

Görüldüğü üzere kapitalizm sermaye birikimiyle ilerlemekte ve sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda toplumsal yeniden üretim gücüne sahip olan aygıtları bünyesinde taşımaktadır. Kapitalist toplumsal oluşumlarda egemen olan bu aygıtlar Althusser tarafından okul, aile, kültür, sendikalar, basın vs. olarak ele alınmakta ve bunlar devletin ideolojik aygıtları olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla toplumsal yeniden üretimin gerçekleşmesi, üretim araçlarının ve emek gücünün yeniden üretimini içermektedir (Althusser, 2014).

Makale açısından önem taşıyan toplumsal yeniden üretim kavramı, "verili bir toplumun işlemesi için gerekli fiziksel, toplumsal, politik ve ideolojik koşulların yeniden yaratılmasını sağlayan birleşik mekanizmalar" (Amin, 2014: 186) olarak tanımlanmaktadır. Bahsi geçen toplum durağan bir toplum olmak zorunda değil, tam tersine küresel oluşumlara bağlı olarak dinamik ve hatta niteliksel bir dönüşüm geçirmekte olan bir toplum da olabilir. Toplumsal yeniden üretim, üretimin sürekliliğini sağlamak için gerekli olan sermaye mallarının yeniden oluşturulmasını gündeme getirmektedir. Dolayısıyla üretici güçlerin toplumsal yeniden üretimi, üretimin başlangıç koşullarının yeniden yaratılmasıyla birlikte üretim mekanizmasının dinamik genişlemesini de kapsamaktadır. Burada sistemin bir fonksiyonu olarak devreye giren işgücünün eğitimi özellikle sistemin devamı açısından önem taşımaktadır (Amin, 2014: 186-187).

Dolayısıyla toplumsal yeniden üretimin inşasında devlet, eğitimi hızla değişen piyasa koşulları doğrultusunda yeniden düzenlemektedir. Tekelci kapitalizm aşamasında devlet, insanları bilgi ekonomisi temelinde birer girişimci varlık olarak biçimlendirmek için gerekli olan bilgiyle donatılmasını sağlamaya çalışırken, küreselleşmenin hız kazanmasıyla oluşan günümüz finansal kapitalizm aşamasında ise küresel şirketlere güç sağlamak yönünde eğitimi ve amaca uygun bireyi yeniden şekillendirmeye yönelmiştir (Davies ve Bansel, 2007: 248).

Mevcut şartlar altında eğitimde uygulanan yapısal uyum politikaları, ücretsiz kitlesel eğitimden ücretli ticarileşmiş eğitime geçiş dönemini yansıtmaktadır. Dolayısıyla, küresel sermayenin biçimlendirdiği eğitim sistemindeki yapılanmanın temel amacı işgücünün ekonomiye uyumunu sağlamak, tüketicileri eğitmek ve teşvik etmek ve sistemi piyasaların işleyişine açmaktır. Söz konusu oluşumlarla eğitim sistemi ekonomik rekabeti daha etkin şekilde sürdürebilme amacını gütmektedir. Bu yönüyle eğitimin ticarileşmesinin boyutu günümüzde 21.yüzyıl şirketlerinin özellikleri dikkate alınarak genişletilmiştir. Bu durum 20.yüzyıl boyunca kapitalist eğitim sistemlerinin geçirdiği uzun evrimde yeni bir süreci başlatmıştır (Hirtt, 2005: 110-111).

Neoklasik iktisatta bireyler beşeri sermaye olarak değerlendirildiği için eğitim hizmeti beşeri sermaye yaratan bir yatırım olarak görülür. Bu çerçevede bireyler hem piyasada hem de sosyal çevrede girişimci benlik özelliğiyle tanımlanır. Girişimci benlik açısından yaşam bir üretim süreci, eğitim ise bireyin kendisini yeniden üretmesi ve inşa etmesi yönünde bilgi edinmesine yönelik bir öğrenme ve şekillendirme sürecidir. Bu bağlamda okullar girişimci benliğin üretilmesinden sorumlu kurumlardır. Girişimci bir öğretmen de öğrencilerin müşteri olduğu bilinciyle girişimci aktif bireylerin üretilmesine önem verir. Bu nedenle okul ve yaşam organik bir süreçle birbirini etkilemeye devam eder (Becker, 1994; Masschelein ve Simons, 2002: 592-599).

Küresel yapılanma altında piyasa sürecindeki rekabetin eğitim alanında da kendini göstermesiyle eğitim hizmetinden yararlanamayacak durumda olan yoksullar ve diğer dezavantajlı gruplar, tamamen bu sürecin dışına itilmektedir. Bu durum sosyal ve ekonomik eşitsizliğin yarattığı çok katmanlı bir toplumda fırsat eşitliği ilkesini ve tüm bireyler için eğitimin kalitesini yükseltmeye yönelik kolektif davranışı ve eğitim hizmetini elde etme olanaklarını ortadan kaldırmaktadır (Whitty'den aktaran Apple, 2004: 103). Oysa eğitimden eşit yararlanma olanağı toplumun verili insan kapasitesinden en yüksek verimin alınmasını sağlar. Yoksul olduğu için eğitim hizmetinden yararlanamayan kimi zihinsel kapasitelere gelişme olanağının sağlanmaması sadece ilgili kişinin değil, aynı zamanda toplumun da kaybını oluşturmaktadır.

Ülkeler, küresel ekonomilerde başarı için eğitimi önemli bir girdi olarak kabul etmektedir. Bu nedenle eğitim, ekonomik değişimin ihtiyaçlarına göre belirlenir ve bu bağlamda beşeri sermaye teorisi de küresel ekonominin ihtiyaç duyduğu eğitim tartışmalarına egemendir. Beşeri sermaye teorisi bağlamında eğitim, hem dışsal yarar oluşturan toplumsal yatırımı hem de ekonomik büyümeye katkı sağlayacak insan kaynaklarını oluşturmaktadır (Spring, 1998: 5-6).

Sonuç olarak eğitim; eğitim politikası, finansmanı ve müfredata ilişkin olarak iktidarın ve ideolojinin iç içe geçtiği alanlardan biridir. Bu nedenle eğitim, toplumsal ve ekonomik kalkınmaya ilişkin nedenleri belirlerken, aynı zamanda sonuçları da ortaya koymaktadır. Bu açıdan eğitim kendi başına önemli bir etken iken; iktidar ve sermaye ideolojisinin iç içe geçmesi durumunda edilgen konuma indirgenmiş bulunmaktadır (Apple, 2004: 96-97).

Beşeri Sermaye Teorisine Yönelik Eleştiriler

Neoliberalizmin ana omurgasını oluşturan eğitimin ekonominin işleyişiyle ilgili doğrudan şekillendirilmesi ve metaya dönüştürülerek değişim değeri

üzerinden fiyatlandırılması bir yandan sistemin işleyişinin anlaşılmasını güçleştirirken, diğer yandan da başat ekonomiler doğrultusunda küresel çapta, özellikle de kalkınmakta olan ekonomiler üzerinde bilgi emperyalizmi kurulması yolunu açmaktadır (Woodhall,1991: 142-154).

Eğitim hizmetinin neoliberal politikalarla piyasa ilişkilerine eklemlenme süreci, eğitimin kamusal sunum koşullarını değiştirmiş ve eğitim hizmetini piyasada alınıp satılabilen bir meta niteliğine dönüştürmüştür. Zira neoliberal politikalar, insanı bütünüyle kavrayıp sistemin devamı açısından ekonomik sistemle uyumlu olacak şekilde rasyonel birey olarak yetiştirilmesi yönünde büyük bir mücadele vermektedir. Bu şartlar altında eğitimin beşeri sermaye yaratma ögesi olarak değerlendirilmesi öğrencilerin kendilerini beşeri sermaye olarak görüp, yaratıcılıktan uzaklaştırıldıklarının perdelenmesi aracıdır. Kendilerini piyasaya hazırlayan öğrenciler öğrenim sürecini yaratıcılığa yönelik faaliyetten çok, ileride gelire dönüştürülecek meta oluşturma süreci olarak algılamaya yönelir. Dolayısıyla neoliberal anlayışta eğitim, insandan rekabetçi bir birey ya da *homoeconomicus* yaratma çabasıdır. Bu bağlamda neoliberal ekonomi politikalarının eğitim hizmetinin çerçevesini çizdiği beşeri sermaye teorisine yönelik eleştiriler önem kazanmıştır.

Bu anlamda büyük çaba sunan eleştirel kuramcılar beşeri sermaye teorisinin göremediği veya dikkate almadığı toplumsal ve eğitsel gerçeklikleri göstermeye çalışırlar. Bu sayede insanı ve eğitim de dâhil olmak üzere bütün toplumsal kurumları piyasanın hizmetinde gören başat iktisat anlayışı aşılmaya çalışılır. Öyle ki, eleştirel kuram toplumsal sorgulama ve anlama yönünden bütünsel bir yaklaşım ortaya koymaktadır (Bohman'dan aktaran Aksoy vd.2011: 81).

Makalede ele alınan eleştirel eğitim kavramı serbest piyasanın toplumsal yaşamda, kamusal alanda ve eğitimin niteliğinde yarattığı tahribata karşı eleştirel bir dil ve olasılıklar yaratmak adına eğitimcilerin, öğrencilerin ve araştırmacıların dikkatini çekme açısından önem taşımaktadır (Giroux, 2007: 13-14).

Bu düşünceler ışığında eleştirel kuram, neoliberal sistemin eğitimle sınıfsal farklılığı ve eşitsizliği yeniden ürettiğini ortaya koyarken buna karşı gerçekleştirilecek olan eğitim hizmetinin insan ihtiyaçlarıyla bağlantılı olması gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır. Bu doğrultuda sunulacak olan eğitim aracılığıyla sınıfsal farklılıkların ve eşitsizliklerin ortadan kaldırılması önem taşımakla birlikte, eğitim hizmetinin toplumun ve insanların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde olması gereklidir. Gereksinimlerin ne olduğu ve onların istek ve arzulardan nasıl ayırt edilebileceği ise pedagojinin alanıdır. Eğitim,

eleştirel ve insan ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olmanın yanında özgür düşüncelerin oluşmasına da yol açmalıdır. Aynı zamanda eğitim hizmeti insanın kendine, yaşadığı topluma ve emeğine yabancılaşmasını önleyecek ve bütüncül olarak insanlaşmasına katkı sağlayacak bir yorumlama ile ele alınmalıdır. İnsan ve toplum ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen eğitim hizmeti sadece beşeri sermaye teorisine yöneltilen bir eleştiri olmayıp, aynı zamanda yaparak öğrenme ve yabancılaşmayı ortadan kaldıran politeknik eğitim anlayışının önemine de vurgu yapmaktadır. Rikowski genel olarak sınıflar arasındaki eşitsizliğin çözümünde, yukarıda ilave edilenlere ek olarak herkese eğitim sunma ve eğitime devam etme hakkının tanınmasının gerekli olduğunu belirtmektedir (Rikowski, 2004: 566-571; Aksoy vd., 2011: 90).

Leonardo da nitelikli eğitimin sağlanmasında eleştirel teoriyle birlikte bilginin ve eğitimin dönüştürücü gücüne vurgu yapmaktadır. Bununla birlikte Leonardo, sosyal eşitsizliklerin farkında olunmasında ve ortaya çıkarılmasında önem taşıyan bireysel bilinçlenmenin eleştirel eğitimle mümkün olduğunu belirtmektedir. Farkındalık yaratan bilinç düzeyinin oluşturulması, nitelikli eğitim olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla nitelikli eğitim, sermayeye küresel boyutta yeni alanlar yaratma yeteneğine sahip ve özellikle de küresel finansal sermayeye sınırsız bir mobilizasyon sunan neoliberalizmin oluşturduğu eşitsizliğe karşı mücadeleyi amaçlar. Eşitsizliğe karşı mücadele açısından önemli olan, sosyal eşitsizlikler yaratan uygulamaları ve bunların kaynağını görmek ve gösterebilmektir. Bu bağlamda nitelikli eğitimin görevi öğrencileri bu eşitsizliklerin farkına varmaları konusunda bilinçlendirmektir (Leonardo, 2004: 13).

Beşeri sermaye teorisine yönelik eleştiriler, özellikle neoliberal eğitim sürecini bireyin zihnini denetleme aracı olarak görüp, bireyi kolay kontrol edilebilen verimli makineler olarak ele alan yaklaşımına yoğunlaşmaktadır. Bu yaklaşımda toplum verimli işleyiş amacı olan bir mekanizma olarak değerlendirilirken, bireyler de toplumsal mekanizmanın sorunsuz işlemesine katkı sunan insan kaynakları olarak ele alınmaktadır. Bireyi bir makine olarak gören neoliberal yaklaşım yerine, bireyin özgür, eleştirel ve hayattan zevk alan varlıklar olarak yetiştirilmesini amaçlayan farklı bir sistemin ikamesi, yani eğitimde insanlaşma süreci yeni bir toplumun yükselmesi açısından önemlidir (Spring, 2017).

Eğitim hizmetinde önemli olan amaç, bireysel bilinç düzeyinin toplumu yaratan ve bu toplum içinde bireyin yerini belirleyen toplumsal ve tarihsel dinamikleri kavramasına dolayısıyla sosyal ve kültürel sermayenin gelişmesine imkân sağlamasıdır (Spring, 2017: 147).

Kapitalist sistemde eğitimde yaşanan eşitsizlikler, sınıf kültürünü yatay olarak bir nesilden diğerine aktarır. İyi eğitilmiş bir işçiye kapitalist üretim yapısı içinde gereksinim arttıkça, buna bağlı olarak da yükselen talep nedeniyle sınıf farklılıkları da kapanmadan devam eder. Bu noktada eğitsel eşitsizlik sadece eğitimdeki değişimlerle ortadan kaldırılamasa da, yine de başarılı ve nitelikli eğitim reformları sınıf farklılıklarının azaltılmasına katkıda bulunabilir (Bowles, 1971: 147-149).

Bowles ve Gintis'e göre beşeri sermaye teorisi, toplumdaki sınıf farklılıklarını dikkate almaz ve neoklasik ekonomistler emeği beşeri sermaye niteliği ile bir meta olarak biçimlendirirler. Ancak eğitim sadece ekonomi ve üretimle bağlantılı düşünülemez. Emeğin üretimle olan bağlantısı yanında sosyal bağlantısı da söz konusudur. Bu nedenle insan sadece teknik becerilerle ve somut üretim kapasitesiyle ilişkili olan salt bir meta da değildir (Bowles ve Gintis, 1975: 74-76).

Eleştirel kuramda beşeri sermaye kuramının aksine, sadece yatırımlardaki her bir değişkenin büyüme oranlarını nasıl etkilediği konusu önem taşımamakta, aynı zamanda beşeri sermaye birikiminin sınıf ilişkilerindeki değişimi ve sosyal ilişkileri nasıl etkilediği konusu da dikkate alınarak "beşeri sermaye" kavramı yanında "sosyal sermaye" kavramına da yer verilmektedir (Bowles ve Gintis, 1975: 80).

Sosyal sermaye kavramı çok farklı alanlarda farklı şekillerde kullanılmış olduğu gibi (Fine, 2010: 36-49.), iktisat alanında da iki farklı biçimde kullanılmaktadır. Birinci kategoride sosyal sermaye, maddi üretim araçlarından arındırılmış olup, finansal dünyada yaşanan ve her an yer değiştirebilen sermaye mülkiyetinde ifadesini bulan ve bu makalenin konusu dışında kalan sermaye biçimidir (Weeks, 2010: 89-90).

Makalenin konusu ile ilgili olan ikinci tip sosyal sermaye ise, Romer, Solow ve diğerlerinin geliştirdiği içsel büyüme modelinde işlerlik kazanan, yatırım ve büyüme için sosyolojik olarak uygun ortamın oluşturulmasında etkili faktör olarak görülüp, üretime katkı yapan fakat maddi ve üretim araçlarına dâhil edilemeyen sermaye faktörüdür. Sosyal sermaye faktörü toplumsal ilişkilerde sürtünmeyi en aza indiren, karşılıklı davranış normlarının en etkin ilişki ağının oluşacağı şekilde kurulmasına destek sağlayan bilgi, görgü, etik ve davranış kuralları olarak tanımlanır. Bu bağlamda eğitim hizmeti, biri bireye gelir sağlayıcı teknik ve maddi bilgi ve beceri veren ve piyasa kuralında birey tarafından finanse edilmesi gereken özel yarar, diğeri ise, toplumun geneline yaygın ve ölçülemez yarar sağlayan ve kural olarak toplumsal fonlardan eğitim maliyetine destek

olarak finanse edilen dışsal yarar oluşturur. Sosyal yarar eğitim hizmetinin topluma saçılan dışsal yararı içinde ortaya çıkan yan üründür. Eğitim hizmetinin piyasa tercihi ile finansmanı yönteminde dışsal yararlar finanse edilemediğinden dolayı topluma yarar sağlayıcı genel kültür ve medeniyet konuları işlenmez ve birey zayıf kültür düzeyi ile salt maddi sermaye olarak topluma çıkar. Eğitimin kamu hizmeti anlayışı ağırlaştıkça maliyet paylaşımında kamu kesimi de yer alarak, hizmet sunumunda bireye maddi bilgi ve beceri yanında bazı kültür ve medeniyet konuları da verilerek, bireyin beşeri sermaye yönü olduğu kadar toplumsal yönü ve bilinç düzeyi de güçlendirilerek neoliberal politikaların bireysel ve toplumsal baskısı olabildiğince aşılmaya çalışılır ve sosyal sermaye de gelişir. Aksi takdirde sosyal sermaye Bourdieu tarafından ifade edildiği üzere imtiyazlı gurupların malı olarak görülüp ayrıcalıkların ve gücün yeniden üretimini açıklayan maddi sermaye mekanizması olarak değerlendirilirken aynı zamanda sosyal dışlanmanın da doğasını oluşturur (Bourdieu, 1993: 68; Sen, 1999: 70-71; Önder, 2011; Field,2003:108-109; Bexley vd. 2007: 21).

Giroux, eleştirel pedagojinin kurumsallaştırılmasında umudun neoliberal politikaları mümkün olduğunca aşmakla gerçekleşebileceğine dikkati çekmektedir. Giroux'un neoliberal politikaların eşitsizlik yarattığı görüşü şu yönleriyle eleştirel kurama katkı sağlamaktadır: Neoliberalizm piyasayı tüm ekonomik, sosyal ve politik kararları şekillendiren mekanizma olarak görür. Bu nedenle neoliberalizmde, toplum çıkarı, sosyal devlet ve sosyal sermaye gibi kavramlar arka plana itilir. Neoliberal anlayışta şirketlere geleceği planlama yetkisini veren devlet, ilerlemenin sosyal ve ahlaki kavramlarla değil, ekonomik ve teknolojik kavramlarla tanımlanması gerektiğini vurgulayarak çok uluslu şirketlerle ülke yönetiminde işbirliğine gider. Şirketlerin amacı da sadece kâr etmek ve büyümektir. Bu yönüyle neoliberalizm tüm kamusal oluşumları yıkarak, sosyal değişim sürecini tarihsel bağlamından koparmaktadır. Bütün bu gelişmeler sonucunda, devlet yerine çok uluslu şirketleri koyan, rekabeti pekiştiren ve insanın acı çekmesine neden olan Sosyal Darwinizm, 21.yüzyılda da bir zümrüdü anka kuşu gibi zamanın ruhuna uyacak şekilde yeniden güncellenerek ortaya çıkmıştır. Bu süreçte piyasa oluşumları ve değerleri dışında kamusal yaklaşımların önemi ve etkisi hemen hemen yok olmuştur (Giroux, 2007: 15-17; Frank, 2012).

Piyasa ortamında şekillenen eğitim hizmeti sosyal bir yatırım olmaktan çok bireysel yatırım niteliği kazandığından, eğitim hizmetinden yararlanabilecek kaynağa sahip olmayanlar için sosyal kısıtlamaya dönüşür (Giroux, 2007: 101).

Aynı zamanda piyasaya yönelik bilgi oluşturma süreci bilginin hâkim ekonomilerden yayıldığı koşulda, küresel bilgi emperyalizminin yaşanmasına

da yol açar. Ülke ekonomilerinin birbirinden farklı olduğu koşulda, ileri ülke koşullarında oluşturulmuş bilgi ile donanan geri ülke araştırmacısı kendi ülkesine yabancılaşarak yararlı olamaz (Van den Berg, 2012; Van den Berg, 2014).

Özetle, neoliberalizm ekonominin saf ve mükemmel bir düzene sahip olduğunu ifade eder. Ekonomik sistem içinde büyük önem taşıyan ve belirleyici konumda bulunan IMF, OECD ve Dünya Bankası gibi kurumlar emek maliyetleriyle birlikte kamu harcamalarının azaltılmasını ve daha esnek çalışma koşullarına sahip olunmasını zorunlu kılmaktadır. Bu şartlar altında ekonomik etkinlik adına piyasa gücünü arttırmak için sermayenin önündeki her türlü engellerin kaldırılması temel amaç olmuştur. Sermayenin özgürlüğü için eğitim başta olmak üzere kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, kamu ve sosyal harcamaların azaltılması ön plana çıkmıştır. Bu uygulamalar yoksulluğun artışı, gelir farklılıklarının derinleşmesi, yabancılaşma ve özerk kültürel üretim alanlarının daralması yanında iki temel yaklaşımı da içermektedir: Bunlardan biri, kamusal alan fikriyle ilgili tüm evrensel değerlerin tahrip edilmesi; diğeri ise, her alanda herkesin herkese karşı mücadelesini kural haline getiren Sosyal Darwinizm'in yaygınlaşmasıdır. Eğer piyasa karşıtı evrensel değerler uzun dönemde yeniden üretilemezse, toplumda sosyal ve kültürel sermayenin aşınması ve zaman içinde de yok olması durumu ile karşı karşıya gelinecektir (Bourdieu, 1998: 1-4).

Nitekim Karl Polanyi *The Great Transformation* (2001) adlı eserinde, Karl Marx ve Frederic Engels *The Communist Manifesto'*da (2008), hatta Francis Fukuyama da *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity* (1996) adlı eserinde kapitalizmin zamanla kaybettiği değerlerin önemli olduğu ve yerlerine ikame edilemeyeceğinden söz ederler. Bu bağlamda "sosyal sermaye" önemli yer tutar. Ekonomiden bir süre uzak kalmış olan sosyal sermaye kavramı (Fine, 2010: 91-96) ekonomilerin düzgün çalışabilmesi için salt ferdi yararençoklaştırmasının yetmeyeceği, hesaplamalarda daha geniş alanın dikkate alınması gerektiği tezine dayanır. Sosyal sermaye görüşü yanlıları nomokrasinin özgür birey kararına dayalı optimizasyon yaklaşımının toplumsal yararı sağlayamayacağını ileri sürer. Zira piyasaların düzgün çalışabilmesi için geniş yelpazenin ele alınması yoluyla sosyal kuralların dışlanmaması gerektiğini savunur. Bu durum karşısında geliştirilen görüş şudur: Piyasanın optimum çalışabilmesi için nomokrasi kuralları çerçevesinde de tüm piyasayı kapsayacak ve bireylerin uyması gereken kural ve koşullar getirilebilir. Nomokrasiye aykırı olabileceği yaklaşımı ile itiraz edilen bu görüşün altında zaten tüm kuralların belirli bir sosyal genel uyum ve anlayışa yatkın olması gerektiği görüşüdür. Bu noktada da söz konusu genel normlara nasıl ulaşılacağı meselesi yatmaktadır. Fakat bu görüşe iki önemli itiraz yönlendirilmektedir. Bunlardan birincisi piyasanın işleyişi için sosyal norma gereksinim olduğu görüşünün reddedilmesi, ikincisi

ise piyasanın kendi işleyiş kuralı çerçevesinde uygun sosyal sermaye üreteceği ve bireylerin bir şekilde buna uyacakları görüşüdür. Yapılan tartışmalarla sosyal sermaye olgusu ve kavramının neoliberalizme uyumlaştırılmasında katı ve bağımlı kurallar geliştirmek yerine daha esnek olarak kurumlar ve işlemler arasında köprü işlevi görebilecek sosyal sermaye dokusunun geliştirilmesinin uygun olacağı savunulmaktadır (Plant, 2010: 169).

Neoliberalizmin tümüyle bireyselleştirmeye çalıştığı eğitim ve araştırma alanı Karl Marx'ın ünlü "…iktisadi ilişkilerin ilk bakışta yabancılaşmış görünüş biçiminde biçimleriyle özleri dolaysız olarak çakışsaydı bilim tümüyle gereksizleşirdi" (Marx, 2015: 804) ifadesi neoliberal dönemden önce de kesinlikle geçerli olmakla beraber, neoliberal dönemin bilgi üretme sürecini piyasaya bağlaması ile durum daha statik, değiştirilemez bir bilimsel görüntülü durum halini almaya başlamış bulunuyor. Şöyle ki, piyasa sürecinde yaşananlar doğal yasalarla değil de, güç yasalarıyla belirlenmiş olduğundan, piyasadan toplanan verilerin bilimsel görüntüde topluma aktarılması piyasada işlem yapan ve tüm gidişata egemen büyük sermayenin kurallarını yaşama geçirmek anlamına gelir. Bu nedenledir ki, diğer bilim alanlarında her ekolde yaşanan ilerleme eskinin reddi ve yenisiyle ikamesi anlamına geldiği halde, iktisat alanında yaşanan ilerleme ise her ekolün dönemin yapılanmasını, dolayısıyla güç ilişkisini ortaya koyup, teorik bir görüntü kazanması anlamına gelmektedir. İktisadi doktrinler tarihi alanında mükemmel bir eser vermiş olan Mark Blaug'un, iktisatçıların konularını bilim olarak gördüklerini ifade ettikten sonra aslında bilimsellik özelliklerini yitirdiğini ve iktisat alanının totolojilerden ibaret olduğunu savlaması ilginçtir (Blaug, 1995: 697). Marx ile Blaug birlikte değerlendirildiğinde neoliberalizmin bilime, özellikle de iktisat alanına bakışının ne denli sermaye yanlı olduğu görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada salt eğitim konusu üzerinde durulmamış, eğitim konusu neoliberalizm akımındaki işlevi bağlamında ele alınmıştır. Bu bağlamda eğitim hizmeti, içeriği, örgütlenişi, piyasa içine alınması ve sunum tarzı dâhil tüm etkileriyle bir üst-yapı kurumu olarak ekonomik sistemin ideolojik yapısının oluşturulup topluma aktarılması işlevi ile değerlendirilmiştir. Eğitim hizmetinin içerik, örgütlenme ve sunumu ile ekonomide üretimin üst yapısı işlevi, gerek araçsal ekol (instrumentalist approach), gerekse yapısalcı ekol (structuralist approach) tarafından çok ciddi ideolojik doku oluşturduğu şekliyle ele alınmıştır (Barrow, 1993:29-30 ,69-70).

Bu ana düşünceden hareketle ekonomide büyük dönüşümlerin başlangıç noktasını oluşturan 1970'ler ve bu dönüşümlerin uygulama alanını genişlettiği 1980'ler; serbest piyasa rejiminin hüküm sürdüğü, kamu kesiminin alanının daraltıldığı, özelleştirmelerin yaygınlaştığı ve her çeşit mal ve hizmetin değerinin piyasada oluşan arz ve talebe göre belirlendiği yıllar olmuştur. Bu uygulamalar beraberinde büyük toplumsal öneme sahip olan eğitim hizmetini de, piyasa temelinde yeniden biçimlendirmiştir. Neoliberalizm küresel ekonomi üzerinde sınırsız fakat toplumsal yaşam üzerinde sorunlu bir etkiye sahip olmakla birlikte, zamanın ruhuna uygun şekilde ekonomiyle uyumlu girişimci bireylerin yetiştirilmesine önem verir. Bu amacın kuramsal dayanağını ise eleştirel eğitim karşısında yer alan beşeri sermaye teorisi oluşturur.

Eğitimin neoliberal sürüklenmesi, hizmetin beşeri sermaye yaratma kapasitesinin büyümesine neden olur. Bu durum, ekonomik süreçlerde içsel büyüme faktörüne katkı payının minimize edilmesi sonucunu doğuracağından, büyüme oranının gereği biçimde yükseltilmesi önünde engel oluşturur.

Eğitimin ticarileşmesi, ekonomik açıdan eğitim kurumlarının ülkenin sanayileşme kapasitesi ile sınırlı kalmasına, sosyal açıdan ise gelir dağılımına bağlı olarak eğitim hizmetinden yararlanmada eşitsizliğin ortaya çıkmasına neden olur. Eğitimde eşitsizlik ilk anda sosyal sorun olarak gözükmekle beraber, bazı potansiyel kabiliyetlerin eğitimden mahrum olması nedeniyle uzun vadede toplumsal büyüme önünde engel oluşturabilir. Aynı zamanda eğitimin piyasalaştırılması öğrenciyi depolitize ederek, sistemin işleyişi ve yarattığı haksızlıkların algılanmasını engelleyen mekanizma olarak işlev görür. Böylece eğitim politik bir süreç olmaktan uzaklaştırılırken, öğrencilerin de eleştirel yetenekleri törpülenmektedir. Bu işleyişiyle, eğitimin piyasalaşması nomokrasi politikası bağlamında eğitim üzerinde kurulan sermaye hâkimiyetinin bir kanalı olmaktadır.

Eğitimin piyasalaşması sürecinde bile, ekonomide sanayi yapılanmasına bağlı konuma gelmiş olacağından, geri ülke sanayi yapılanmasının ileri ekonomilerin takipçisi olması durumunda, eğitim düzeyi de ileri ülkeler seviyesine çıkamayacak, dolayısıyla ekonomik kalkınmaya da gerekli katkıyı sağlayamayacaktır. Bu sistemde, geri ülke sanayi yapısının ileri ülke sanayi yapısına bağımlı olması durumunda, geri ülke eğitiminin ileri ülke sanayi yapısı denetiminde olması nedeniyle geri ülke eğitimi de ileri ülkenin boyunduruğu altına alınmış olur.

Bu açıklamalara ek olarak, piyasa koşulları araştırmayı ve yaratıcılığı engelleyip, var olan üretim koşullarına göre eğitimi şekillendirirken sadece eğitimi değil, üretim alanındaki gelişme sürecini de zayıflatır. Üretim alanının zayıflaması,

yeni teknolojilere girişim yapma ve inovasyon sürecinin sekteye uğratılması kapitalist krizlerin aşılma yöntemi olan Schumpeter'in "yaratıcı yıkıcılık" görüşünün uygulanmasını engellediği derecede sistemin krize sürüklenme olasılığını yükseltir ve yaşanan bir krizden çıkma olasılığını zayıflatır.

Sonnotlar

1. Makale, yazarın doktora tezinin ilgili bölümlerinin revize edilmiş halidir.

2 Friedman'ın fikirleri hakkında özlü bir görüş için bakınız Butler, E (2011).

3 Sosyal Darwinizm kuramı ilk defa 19.y.y.'ın ortalarında İngiliz filozof ve sosyolog Herbert Spencer (1820-1903) tarafından sosyal bilimlere uyarlanmaya çalışılmıştır. Spencer, toplumlar arasındaki rekabetin sosyal gelişmeye neden olacağına inanır. Toplumsal evrim kuramı içinde "uyum sağlayanın hayatta kalması" (Survival of the fittest) olarak ifade edilen Sosyal Darwinizm'de politik ve ekonomik açıdan rekabet ve kişisel çıkarın sosyal düzeni geliştireceği ve rekabetin devlet müdahalesi olmaksızın sosyal hastalıkları tedavi edebileceği yaklaşımı öne sürülmüştür. Aynı zamanda Spencer tarafından bir toplum için en uygun iktisadi anlayışın serbest piyasa fikri (Laissez-faire) olduğu belirtilir ve serbest piyasa ekonomisinin "uyumlu olanın üstünlük sağlayacağı" fikrinin rekabetin en uygar biçimi olduğu savunulur. Spencer, eğitim, sağlık vb. büyük toplumsal fayda sağlayan alanlarda dahi devlet müdahalesini şiddetle eleştirmiş ve bütün kolektivist doktrinlerin temel ilkesi olan devletçiliğe karşı, bireycilik ilkesini savunmuştur. Bu yaklaşımlar ışığında Sosyal Darwinizm eleştirel kuramcılar tarafından ahlaki, bilimsel ve politik olarak geçerli olamayacağı görüşüyle yoğun şekilde eleştirilere uğramaktadır. Özellikle sosyal devlet anlayışı, demokrasi, eşitlik ve adalet gibi kavramların öneminin anlaşılması bu kuramın geçerliliğini sorgulanır hale getirmiştir. Özetle Sosyal Darwinism, Darwin'in evrim kuramının genişletilerek sosyal alanda uygulanmasıdır. (Daha detaylı bilgi için bakınız 1. Wee A (t.y.) "Herbert Spencer and Social Darwinism" 2. Spencer H (2016: 9) 3. Steger M B (2004: 65). 4. Stanford Encyclopedia of Philosophy (2017).

4 Fırsat eşitliği kavramına ek olarak eğitim eşitliği kavramı, "bir ülkede yaşayan bireylerin cinsiyetine, diline, dinine, etnik kökenine, toplumsal ve ekonomik kökenine, siyasal görüşüne bakılmaksızın, yurttaşlara sunulan eğitim olanaklarının olabildiğince eşitlenmesi ya da dengelenmesi olarak tanımlanabilir." (Daha detaylı bilgi için bakınız Kurul, 2012:224)

5 Politeknik eğitim; fiziksel, zihinsel ve pratik eğitimin birleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Daha geniş bilgi için bakınız Small R (1984).

6 İçsel büyüme modeli, klasik büyüme modelinden farklı olarak, maddi üretim faktörlerinin yanında, yeni üretim teknikleri ya da örgütlenme veya iyileştirilmiş üretim sistemi gibi maddi olmayan faktörlerin katkılarıyla büyüme oranının yükseltilmesi modelidir. Bu modelin önemi, etkili kamu müdahalesinin olmaması durumunda ileri ve

geri ekonomiler arasında zamanla ekonomik yakınlaşmanın sağlanamayacak olmasıdır. Daha detaylı bilgi için bakınız Romer, P M (1994).

[7] Michael Oakeshott Londra İktisat Okulu'ndaki (London School of Economics) konferanslarında telokrasi (belirli bir amaca ya da hedefe yönelik karar ya da çaba) ile nomokrasi (belirli bir amacın sağlanmasını hedeflemeyen karar ya da çaba) arasında ayırım yaparak neoliberal politikaların klasik politikalardan farkını ortaya koymaya çalışmıştır (Plant, 2010:6).

[8] Bu konuda daha detaylı bilgi için bakınız Schumpeter J A (1943).

Kaynakça

Aksoy H H vd. (2011). Eğitimde Nitelik: Eğitim Ekonomisi Kuramlarının Eğitimin Niteliğine İlişkin Kurgusunun Eleştirel Analizi. *Eğitim, Bilim, Toplum*, 9(33), 60-99.

Althusser L (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. A Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları.

Amin S (2014). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*. Çev. S Lim, İstanbul: Yordam Kitap.

Apple M W (2000). Between Neoliberalism and Neoconservatism: Education and Conservatism in a Global Context. İçinde: Torres, N.B., Ed., *Globalization and Education: Critical Perspectives,* New York: Routledge, 57-78.

Apple M W (2002). Küresel Tehlikeler: Eğitimdeki Eşitsizlikler ve Neoliberal Politikaların Bir Mukayesesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 2(1), 23-46.

Apple M W (2004). *Neoliberalizm ve Eğitim Politikaları Üzerine Eleştirel Yazılar*. Çev: F Gök vd. Ankara: Eğitim-Sen Yayınları.

Barrow C W (1993*). Critical Theories of the State*. U.S.A: The University of Wisconsin Press.

Beaud M (2015). *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*. Çev. F Başkaya, İstanbul: Yordam Kitap.

Becker G S (1994). *Human Capital*. Chicago: University of Chicago Press.

Bexley E vd. (2007). Social Capital in Theory and Practice. file:///C:/Users/User/Downloads/Social_capital_in_theory_and_practice.pdf. Son Erişim Tarihi, 25.10.2019.

Blaug M (1995). *Economic Theory in Retrospect*. Great Britian: Cambridge University Press.

Bourdieu, P (1993). *The Field of Cultural Production*. Great Britian: Columbia University Press.

Bourdieu P (1998). The Essence Of Neoliberalism. *Le Monde Diplomatique*, 1-5. https://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu. Son Erişim Tarihi, 10.04.2019

Bourdieu P (2017). *Karşı Ateşler.* Çev. S Canbolat, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Bowles S (1971). Unequal Education and the Reproduction of Social Division of Labor. *From Review of Radical Political Economics,* 3, 137-153.

Bowles S ve Gintis H (1975). The Problem with Human Capital Theory. *The American Economic Review*, 65(2), 74-82.

Buğra A ve Keyder Ç (2006). *Sosyal Politika Yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Butler E (2011). *Friedman*. UK : Harriman House, Ltd. Hampshire.

Chang H J (2002). *Kicking Away the Ladder*. London: Anthem Press.

Davies B ve Bansel P (2007). Neoliberalism and Education. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 20(3), 247-259.

Davies B vd. (2006). The Rise and Fall of the Neo-liberal University. *Europen Journal of Education,* 41(2), 305-319.

Dardot P ve Laval C (2012). *Dünyanın Yeni Aklı. Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. Çev. I. Ergüden, İstanbul: İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları

Field J (2003). *Sosyal Sermaye*. Çev. B. Bilgen ve B. Şen, İstanbul: İstanbul Bilgi Ünv. Yayınları.

Fine B (2010). *Theories of Social Capital.* London: Pluto Press.

Foucault M (1976 a). Entelektüelin Siyasi İşlevi. *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, 4. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault M (1976 b). Hakikat ve İktidar. *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, 4. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Frank R H (2012). *The Darwin Economy*. New York: Princeton University Press.

Fukuyama F (1996). *Trust: The Social Virtues and The Creation of Prosperity. New York: FreePress.*

Giroux H A. (2007). *Eleştirel Pedagoji ve Neoliberalizm*. Çev. B Baysal, İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Gümüş A ve Kurul N (2011). *Üniversitelerde Bologna Süreci Neye Hizmet Ediyor?* Ankara: Eğitim Sen Yayınları. http://egitimsen.org.tr/wp-content/uploads/2015/07/fa998e2021b7d94_ek.pdf. Son Erişim Tarihi, 29.10.2019

Harvey D (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. Çev. A Onacak, İstanbul: Sel Yayınları.

Hirtt N (2005). Okulun Ticarileşmesinin Üç Boyutu. Çev. D Yıldırım ve M Aksarı, *Eğitim, Bilim ve Toplum,* Cilt.3, Sayı.11, 110-119.

Karlsen G E (2002). Eğitim Yönetişimi, Küreselleşme ve Demokrasi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 2(1), 93-104.

Kotz D M (2018). Kapitalist Olmayan Kurumların Aşınması ve Kapitalizmin Yeniden Üretimi. *Siyasal İktisat ve Küresel Kapitalizm* (Der. R Albritton, B Jessop ve R Westra), Çev. C Cemgil, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Kurul N (2012). *Eğitimin Finansmanı.* Ankara: Siyasal Kitabevi

Leonardo Z (2004). Critical Social Theory and Transformative Knowledge: The Functions of Criticism in Quality Education. 33(6), 11-18.

Lewidow L (2005). Neoliberal Agendas for Higher Education. İçinde: *Neoliberalism*. ed.Alfredo Saad-Filho and Deborah Johnston, London: Pluto Press.

Marx K (2015). *Kapital*. III. Cilt, İstanbul: Yordam Kitap.

Marx K ve Engels F (2008). *The Communist Manifesto* .İstanbul: Can Sanat Yayınları.

Masschelein J ve Simons M (2002). An Adequate Education in a Globalised World? A Note on Immunisation Against Being- Together. *Journal of Philosophy of Education*, 36(4), 589-608.

McMahon W W (1999). *Education and Development.* New York : Oxford University Press.

Nozick R (1974). *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books

Önder İ (2011). Üniversite Özerkliği, Bilimsel Özgürlük ve Demokrasi. İçinde: *Metalaşma ve İktidarın Baskısındaki Üniversite,* Der. Fuat Ercan, Serap Korkusuz Kurt, İstanbul: SAV Yayınları.

Peck J (2010). *Constructions of Neoliberal Reason*. London: Oxford University Press.

Plant R (2010). *The Neo-Liberal State*. Oxford: Oxford University Press.

Polanyi K (2001). *The Great Transformation.* Boston: Beacon Press.

Rawls J (1999). *A Theory of Justice*. U.S.A: Harvard University Press.

Rikowski G (2004). Marx and Education of the Future. *Policy Futures in Education,* 2(3), 565-577.

Romer P M (1994). The Origins of Endogenous Growth. *Journal of Economic Perspectives***,** 8(1), 3-22.

Schumpeter J A (1943). *Capitalism, Socialism and Democracy*. Part I, Vİİ, London: Allen & Unwin.

Sen A (1999). *Development As Freedom*. New York: AnchorBooks.

Small R (1984). The Concept of Politechnical Education. *British Journal of Educational Studies*, 32(1), pp.27-44.

Spencer H (2016). *Devlete Karşı İnsan*. Çev.Y S Altındal, İstanbul: Litera Yayıncılık.

Spring J (1998). *Education and the Rise of the Global Economy.*London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Spring J (2017). *Özgür Eğitim*. Çev. A Ekmekçi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Stanford Encyclopedia of Philosophy (2017). Herbert Spencer. https://plato.stanford.edu/entries/spencer/, Son Erişim Tarihi, 03/05/2019.

Steger M B (2004). *Küreselleşme*. Çev. Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Yayınları.

Tanzi V (2011). *Government versus Market. The Changing Economic Role of the State*. New York: Cambridge University Press.

Van den Berg H (2012). Complexity and Culture of Economics: A Sociological and Inter-Disciplinary Analysis. *The Journal of Philosophical Economics*, 5(2), Spring, 38-63.

Van den Berg H (2014). How the Culture of Economics Stops Economists from Studying Group Behavior and the Development of Social Cultures. *World Economic Review*, 3, 53-68.

Wee A (t.y). Herbert Spencer (1820-1903). University Scholars Programme, National University of Singapore, http://victorianweb.org./philosophy/spencer/spencer.html. Son Erişim Tarihi, 07/06/2019

Weeks J (2010). *Capital, Exploitation and Economic Crisis*. New York: Routledge

Woodhall M (1991). The Economics of Education and the Education of Policy-Makers: Reflections on Full-Cost Fees for Overseas Students. *Economics, Culture and Education*, ed. G.KL. Shaw, Edward Elgar, London

Yılmaz G (2001). *Kapitalizmin Kaleleri.* İstanbul: TMMOB Mimarlar Odası.